

Diciplina u preventivnom odgojnom sustavu pedagogije don Bosca

Ricov, Danijela

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:884085>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-08**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Danijela Ricov

DISCIPLINA U PREVENTIVNOM ODGOJNOM SUSTAVU
PEDAGOGIJE DON BOSCA

Diplomski rad

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Danijela Ricov

DISCIPLINA U PREVENTIVNOM ODGOJNOM SUSTAVU
PEDAGOGIJE DON BOSCA

Diplomski rad

Mentor rada:

prof. dr. sc. Daria Tot

Zagreb, 2022.

Sadržaj

Sažetak

Summary

1. UVOD	1
2. DISCIPLINA.....	2
2.1. <i>Tehnike discipliniranja</i>	3
2.2. <i>Pozitivna disciplina</i>	6
2.3. <i>Disciplina u razredu</i>	7
3. ODGOJNI SUSTAV PEDAGOGIJE DON BOSCA	10
3.1. <i>Životopis don Bosca</i>	11
3.2. <i>Preventivni sustav</i>	13
3.3. <i>Oratorij</i>	16
4. CILJ I ISTRAŽIVAČKA PITANJA	17
5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	18
5.1. <i>Vrsta, metoda, tehnika i instrumenti istraživanja</i>	18
5.2. <i>Ispitanici</i>	18
5.3. <i>Postupak</i>	18
6. REZULTATI I RASPRAVA	19
7. ZAKLJUČAK	22
8. LITERATURA	23
9. IZJAVA O IZVORNOSTI RADA	26

SAŽETAK

Discipliniranje zahtijeva korištenje određenih tehnika i metoda. Neke tehnike i metode imaju bolje učinke od drugih. Preventivni sustav predstavlja odgajanje, discipliniranje mladih bez korištenja kazne. Don Bosco metodama preventivnog sustava stavlja naglasak na izgradnju i cjelovitii razvoj pojedinca i njegove osobnosti. Temeljni cilj ovoga rada bio je ispitati mišljenja učitelja o tome kako preventivni odgojni sustav pedagogije don Bosca utječe na disciplinu učenika Salezijanske osnovne škole u Zagrebu. Konkretnije, kako se provođenje preventivnog odgojnog sustava odražava na učenike i njihov odnos prema izvršavanju obveza, učiteljicama, drugim učenicima i drugome školskom osoblju. Teorijski dio bavi se objašnjavanjem pojma discipline i pozitivne discipline, navođenjem nekih tehnika discipliniranja i osvrće se na stilove vođenja razreda i održavanje discipline u razredu. Objašnjava se odgojni sustav pedagogije don Bosca i predstavlja životopis don Bosca i preventivni sustav kojega je on utemeljio. Objašnjava se što je to oratorij, kako je funkcionirao prije a kako funkcionira danas. U empirijskom dijelu rada iznose se rezultati istraživanja čiji je cilj bio ispitati stavove i mišljenja učitelja o provođenju preventivnog sustava i kako se on odražava na disciplinu učenika Salezijanske osnovne škole u Zagrebu. Ispitane su dvije učiteljice koje rade u produženom boravku u Salezijanskoj osnovnoj školi u Zagrebu. Podaci su prikupljeni metodom intervjuiranja, odnosno polustrukturiranim intervjuom s unaprijed određenim pitanjima ali i mogućnošću manjeg odstupanja od zadane teme. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da učiteljice imaju slično objašnjenje pojma discipline, koriste slične tehnike discipliniranja u situacijama kada treba primiriti učenike i smatraju kako kazne nemaju dobar učinak na disciplinu učenika i odgoj općenito. Rezultati pokazuju da učenici odgajani preventivnim sustavom imaju dobro razvijen osjećaj za potrebe drugoga i poštivanje postavljenih granica. Istraživanjem se došlo do zaključka kako metode preventivnog sustava imaju pozitivan učinak na disciplinu učenika ove škole.

KLJUČNE RIJEČI: disciplina, preventivni sustav, don Bosco

SUMMARY

Disciplining requires the use of certain techniques and methods. Some techniques and methods are more efficient than the others. The preventive system represents education and disciplining of young people without the use of punishment. Don Bosco emphasizes the upbringing and integral development of the individual and his personality with the methods of the preventive system. The main goal of this work was to examine the teachers' opinions about how the preventive educational system of Don Bosco's pedagogy affects the discipline of the students of the Salesian Elementary School in Zagreb. More specifically, how the implementation of the preventive educational system reflects on the students and their attitude and behaviour towards fulfilling their obligations, towards their teachers, colleague students and other school staff. The theoretical part of the work deals with explaining the concept of discipline and positive discipline, specifying some disciplining techniques, and explains class management styles and ways of maintaining discipline in the class. Don Bosco's educational system of pedagogy is explained and Don Bosco's biography and the preventive system he founded are presented. It explains what an oratory is, how it functioned before and how it functions today. The empirical part of the paper presents the results of the research, the aim of which was to examine the attitudes and opinions of teachers about the implementation of the preventive system and how it affects the discipline of students at the Salesian Elementary School in Zagreb. Two teachers who work in an extended stay at the Salesian Elementary School in Zagreb were interviewed. The data was collected using the interview method, that is, a semi-structured interview with pre-determined questions, but also the possibility of minor deviations from the given topic. The results of this research showed that the teachers have a similar explanation of the concept of discipline, use similar disciplining techniques in situations where students need to be appeased, and believe that punishments do not have a good effect on student discipline and education in general. The results show that students raised in the preventive system have a well-developed sense of the needs of others and respect for set boundaries. The research came to the conclusion that the methods of the preventive system have a positive effect on students' discipline in the Salesian Elementary School in Zagreb .

KEY WORDS: discipline, preventive system, Don Bosco

1. UVOD

Kada se govori o odgoju, neizostavno se spominje pojam, sadržaj i svrha odgoja kao i uloga odgojitelja. Postavlja se pitanje kako praktično povezati odgajnika, odgojitelja i odgojne vrijednosti. Ako se odgojitelj smatra glavnim sudionikom odgajanja, postavlja se pitanje kakav pravi odgojitelj treba biti, na koji način će odgajnika dovesti do usvajanja željenih vrijednosti. U svakoj odgojnoj metodi potrebni su određeni načini kojima će se ona ostvariti (Bezić, 1990).

Oni kojima je povjerena služba odgajanja često su zbunjeni kako odabrati najbolji načina odgajanja. Stručnjaci nerijetko donose i nude kontradiktorne savjete i teorije koje opovrgavaju jedna drugu. Zbog toga je došlo do mnogo razmirica i značajnih razlika od mjesta do mjesta kada se govori o disciplinu u odgoju (Chapman i Campbell, 2020). Mnoga istraživanja nam donose podatke o sve većem broju disciplinskih problema u školi. Neki od razloga zašto dolazi do toga su: utjecaji društvenog okruženja, individualne osobine učenika, razred, razredno ozračje, odnosi učenika i učitelja i opći odnosi u školi. Utjecaji društvenog okruženja jedini je nabrojani razlog na kojeg učitelji nema značajniji utjecaj, dok na ostale čimbenike može snažno utjecati (Rijavec i Miljković, 2015).

Don Boscova metoda preventivnog sustava nudi način odgoja u kojemu se zadobiva povjerenje mladih odgajnika, oblikuju čvrsti stavovi, zreli karakter i buduće odgovorno sudjelovanje u građanskom životu. Temeljna značajka ove odgojne metode je prisutnost odgojitelja, uvijek spremnog pomoći odgajniku. Tim pristupom preveniraju se brojne teškoće koje bi se inače pojavile u odgoju (Kurkut, 2013).

U nastavku rada navest ću što je to disciplina, koji su koraci i tehnike u discipliniranju, što podrazumijeva pozitivna disciplina i koji je njen temelj. Osvrnut ću se na disciplinu u razredu, koji su stilovi vođenja razreda i što je to restitucija. Nadalje, predstaviti ću don Bosca, njegov život i njegov odgojni sustav. Poblize ću objasniti preventivni odgojni sustav kao metodu odgoja i discipliniranja i oratorij kao model za provedbu preventivnog odgojnog sustava. Prikazat ću i provedeno istraživanje u Salezijanskoj osnovnoj školi u Zagrebu kako bi se ispitalo mišljenje učitelja kako preventivni odgojni sustav utječe na disciplinu učenika te škole.

2. DISCIPLINA

Pojam disciplina u leksikonu odgojno - obrazovnih znanosti "osim što označava posebno znanstveno područje, u pedagogiji najčešće označava školski predmet (discipline), cjelokupnost sredstava, pravila i metoda koje se primjenjuju za postignuće određenih ciljeva i, kao učinak svega toga, način ponašanja prema nametnutim ili prihvaćenim pravilima" (Marijanović, 2017, str. 185). Bezić (1990) tvrdi da je disciplina potrebna svim ljudima a ponajviše mladima. Disciplinu ne smatra samo sredstvom nego i ciljem, ali ona ne smije biti svrha samoj sebi. Autor objašnjava kako postoji aktivna (odabrana, dragovoljna) i pasivna (nametnuta, nerado prihvaćena) disciplina. Naglašava kako preventivna disciplina sprječava nered a represivna obnavlja narušeni red.

Postoje četiri koraka u procesu discipline. Prvi korak je da se djeci pokaže što su pogrešno učinila. U drugom koraku daje im se mogućnost preuzimanja odgovornosti za nastali problem. Treći korak je pomoći djetetu naći rješenje problema i zadnji, četvrti korak je taj da njihovo dostojanstvo ostaje netaknuto. Realne posljedice su dio discipline jer se ona nosi s realnošću situacije stoga se ne može govoriti da je disciplina sredstvo roditeljske kontrole. Razvijanjem unutarnje discipline, dolazi se do shvaćanja da svaki postupak ima svoje posljedice i da je jedino ispravno preuzeti odgovornost za nastale posljedice (Coloroso, 2007). Ona disciplina koja je svjesna, u duši čovjeka smatra se unutarnjom disciplinom a vanjska disciplina odnosi se na vidljivo ponašanje. Savršenom disciplinom smatra se vanjska disciplina koja je potpuno oslonjena na unutarnju. Bezić (1990) napominje kako je najveći domet discipline - samodisciplina. Gossen (1994) piše kako je cilj pomoći razvijati samodisciplinu intervenirajući u postupke ponašanja. Danas je riječ disciplina poprimila drugo značenje, povezujemo ju s nelagodom a ne s nečim korisnim i vrijednim.

Chapman i Campbell (2020) tvrde kako disciplina nije negativna riječ jer dolazi od latinske riječi koja znači "podučavati, vježbati". Može biti djelotvorna samo kada se uz discipliniranje djetetu daje dovoljno ljubavi. Autori navode kako je cilj "da dijete dosegne razinu zrelosti koja će mu omogućiti da djeluje u zajednici kao odgovorna odrasla osoba" (Chapman i Campbell 2020, str. 121).

Bueb (2009) smatra da dijete koje nije podređeno disciplini može postati psihički bolesno i njegov životni put može krenuti u krivom smjeru ali i da se dijete disciplinom može

vratiti na pravi put. Nikčević (2014) isto tako navodi nediscipliniranje, nejasna očekivanja i nenadgledanje djece kao čimbenike rizika koji su zaslužni za zastranjenja u ponašanju.

S druge strane Tsabary (2020) povezuje disciplinu s hirovima roditelja i strategijom kontroliranja djetetova ponašanja provodeći vlastitu volju nad djetetom. Ona smatra da disciplina kod djece uvijek izaziva ogorčenost i ne dovodi do onakvog ponašanja kakvog očekujemo jer se prema djeci pristupa s pretpostavkom da su nedisciplinirana zbog uvjerenja da je disciplina važan aspekt odgoja. Kada je dijete disciplinirano ono smatra da je kontrolirano i nesposobno zbog toga što, po mišljenju autorice, "disciplina neizostavno naglašava, a time i pojačava, bilo koje slabosti koje dijete može imati" (Tsabary 2020, str. 36).

2.1. Tehnike discipliniranja

U provođenju discipline potrebno je držati se određenih načela: disciplina mora biti prikladna dobi, spolu, potrebama i okolnostima odgajanja, ne smije biti prestroga a ni preblaga; disciplinira se samo ono najpotrebnije, bez čega je ugrožen odgoj i zajednica; disciplina mora biti odgojno obrazložena i dovoljno motivirana; kada smo u odgajanja udahnuo duh unutarnje discipline tek onda možemo zahtijevati vanjsku disciplinu. Disciplina najprije ovisi o odgojitelju a tek onda o odgajniku. Stoga odgojitelj treba poštivati red, ne galamiti, upoznati djecu s pravilima i objasniti ih, dosljedno ih se držati i mora poznavati odgajanje po imenu i njihovoj naravi i karakteru (Bezić, 1990). Dijete je lakše disciplinirati ako se osjeća voljenim. Ono se mora poistovjetiti s odgojiteljem kako bi moglo prihvatiti njihov autoritet i vodstvo (Chapman i Campbell, 2020).

Neke od tehnika discipliniranja su:

➤ *Igra*

U igri dolazi do formiranja karaktera i odgajanja odgovornosti. Kroz igru se uči kako se nositi s porazom i frustracijom, budi se stvaralaštvo i smisao za red, oštre se osjeti i razum, vježba se disciplina i suradnja. Dijete može za vrijeme igranja shvatiti da je disciplina neophodna jer se taj zaključak, kroz igru, nameće sam po sebi. Isto tako, samodisciplina se unaprjeđuje igranjem. Ne postoji nešto drugo u životu čovjeka što bi već u najranijem djetinjstvu zamijenilo vanjsku disciplinu samodisciplinom. Nažalost danas je igre sve manje. Zamijenila ju je industrija igraćaka i mediji. Igra bi trebala biti središnji medij odgoja (Bueb, 2009).

➤ *Pohvala*

Poželjno ponašanje kod djeteta može se nastaviti ako se ono uoči i uvaži. Potrebno je više obraćati pažnju i pohvaliti takvo ponašanje. Djeca vole pohvalu i priznanje da su učinili nešto dobro i da je netko ponosan na njih. Ako se takvi osjećaji bude u njima, oni će ih navoditi na ponavljanje poželjnog ponašanja kako bi ih se opet primijetilo, uvažilo i pohvalilo ("Uspostavljanje discipline"). "Pohvala...izgrađuje samopoštovanje jer je u djetetu prepoznaje i potiče prikladno ponašanje" (Phelan i Schonour, 2006, str. 167). S druge strane, ako su pohvale umjetne, ishitrene i neiskrene u djetetu neće jačati samopouzdanje niti će se osjećati bolje i neće mu biti moguće uvidjeti nove vidike istraživanja i spoznavanja novih stvari. Ako se pohvalom postignuća preuveličavaju djeca će početi izbjegavati neuspjehe preuzimanjem malih rizika (Coloroso, 2007).

➤ *Zamolba*

Zamolba se smatra pozitivnim načinom kontroliranja djetetovog ponašanja. Zamolbe se smatraju ugodnima. Korištenjem zamolbe kao sredstvom i tehnikom discipliniranja, djetetu šaljemo neverbalnu poruku kojom mu dajemo doznanja da poštujemo njegove osjećaje, da shvaćamo da je sposobno za vlastito mišljenje i da očekujemo da preuzme odgovornost za svoje ponašanje. Dijete koje uvažava i poštuje zamolbe nakon nekog vremena osjeća da surađuje u oblikovanju vlastitoga karaktera. Zamolba je i jedan od načina kako ugodnije, nježnije i obzirnije davati upute (Chapman i Campbell, 2020).

➤ *Nadzor*

Nadzor kako riječ može se shvatiti prestrogo ili tvrdo ali najbolje opisuje i izražava tehniku discipliniranja. Ono nema veze sa "špijuniranjem" ili policijskom kontrolom, niti s dominacijom odgojitelja nad djetetom. Odgojni nadzor je neskrivena, vidljiva, poštena, izravna nazočnost odgojitelja među odgajanicima. Nadzor zahtijeva prisutnost odgojitelja u nadgledanju djeteta. Potrebno je naglasiti važnost prisutnosti i dati joj odgojno značenje. Prisutnost je glavna sastavnica nadzora. Osim fizičke prisutnosti kojom se ostvaruje komunikacija i upoznavanje djeteta, jednako je potrebna i duhovna prisutnost. Uz pomoću duhovne prisutnosti uspostavlja se duhovna i odgojna interakcija. Prisutnost odgojitelja može biti pozitivna i negativna a ovisi o namjerama, osobnosti i vrlinama odgojitelja. Između ostalog nadzor u odgoju služi za bolje uspostavljanje odgojnog kontakta s djetetom, za

prevenciju nepoželjnog ponašanja i nastranih pojava u odgoju i na uklanjanje vanjskih negativnih utjecaja na djecu (Bezić, 1990).

➤ *Zapovijed*

Zapovijedanje je ponekad neophodno iako je to negativan način kontrole za razliku od zamolbi. No kada zamolbe ne urode plodom, prikladno je poslužiti se zapovijedima. One uključuju grublji ton glas i ne ostavljaju mogućnost za izbor. Uz to prisutne su i neverbalne poruke koje su uglavnom negativne. Koristeći zapovijedanje djetetu se oduzima mogućnost preuzimanja odgovornosti. Dijete postaje razdraženo, bijesno i ogorčeno. No povremeno zapovijedanje ponekad može biti djelotvorno (Chapman i Campbell, 2020). Bezić (1990) konstatira kako je zapovijed sastavni dio discipline, vodstva i nadzora. Nužna je i potrebna ako se koristi u određenoj mjeri. Kako se zapovijed ne bi zlorabila ona mora biti u skladu sa svrhom odgoja: pomoći djetetu da usvoji odgojne vrednote i norme. Zapovijed mora biti primjerena, moguća, dosljedna, odlučna, odgojna, nepromjenjiva, obrazložena,... Najvažnije je da se zapovijed koristi samo kada je neizbježna, apsolutno potrebna i da odgojitelj zna zapovijedati samom sebi kako bi mogao znati zapovijedati i drugima.

➤ *Kazna*

Kazna je restriktivna i usmjerena na nametanje vanjske kontrole ne istražujući razloge ni rješenja. Kazne ne dovode do toga da dijete shvati koje su posljedice njegovog ponašanja i najgore od svega uništavaju dostojanstvo i samopoštovanje. Kažnjavanje ne motivira dijete da postane kreativno, hrabro za preuzimanje rizika i izražavanje svoga mišljenja. Ono počinje osjećati strah jer se boji učiniti neku pogrešku ili se boji suprotstaviti, zatvara se u sebe i ne pokazuje svoje emocije. Na ovaj se način djetetu oduzima mogućnost razvijanja unutarnje discipline (Coloroso, 2007). S druge strane, Chapman i Campbell (2020) pišu za one koji odluče koristiti kaznu u discipliniranju da ju moraju koristiti ispravno koliko god im bilo teško odlučiti kad i kako kažnjavati. Potrebno je planirati i odlučiti kakav i koji prekršaj zaslužuje kažnjavanje. Autori navode kako se kazna ne smije koristiti kao primarni način discipliniranja. Bezić (1990) donosi tri teze o kažnjavanju. Prva teza ne dozvoljava kažnjavanje ni pod kojim okolnostima jer se smatra da je dijete dobronamjerno i nedovoljno zrelo i da griješi iz neznanja. Neki od zastupnika te teze su: Rousseu, Gurlit, Schleiermacher, behavioristi, optimisti, psihoanalitičari,... Druga teza prihvaća materijalne i moralne kazne ali strogo zabranjuje tjelesno kažnjavanje jer ono između ostaloga ponizuje dostojanstvo djeteta

ili mladoga čovjeka i odgojitelja. Zastupnici te teze su: Plutarh, Pestalozzi, Föster, Ziller, filantropi i najveći dio pedagoga. Zadnja, treća teza iznimno dopušta i tjelesno kažnjavanje jer se smatra da je poniženje koje doživi dijete i/ili odgojitelj tjelesnim kažnjavanjem više teoretsko nego praktično. Ovu tezu zastupaju: Locke, Komensky, Herbart, Rein, Petz, realisti,... Bezić zaključuje kako je u odgoju idealno ne upotrebljavati ni jednu vrstu kazne, osobito tjelesnu.

2.2 Pozitivna disciplina

Potreba za novim, drugačijim odgojnim postupcima javila se kada su se u društvu posvijestila dječja prava na iskazivanje vlastitog mišljenja, pravo da bude saslušano i da se uzmu u obzir njegove potrebe i razmišljanja. Sukladno s time promijenio se i cilj odgoja. Počeo se razvijati pristup pozitivne discipline koji je bio kontrast tjelesnom kažnjavanju koje je do tada bilo temeljni postupak u odgoju (Maleš, 2012). Pozitivna disciplina "za polazište ima poštivanje prava djeteta, njegovih razvojnih potreba i njegovog najboljeg interesa, te razvijanje samodiscipline, odgovornosti i prosocijalnog ponašanja" (Maleš, 2012, str. 14). Usmjeren je na dijete i zadovoljavanje njegovih potreba za autonomijom (samostalno donošenje odluka), kompetentnošću (osjećaj sposobnosti, stručnosti) i dobrim i bliskim odnosima s drugim ljudima (Rijavec i Miljković, 2015). S druge strane, Bašić (2009) navodi kako autonomija može biti zahtijevana i nametnuta od strane odraslih i tako postati izvana postavljen zahtjev, naložena norma i djeca je mogu shvatiti kao teret. To se događa kada odrasli oslobode sebe odgovornosti upućujući mlade na (samo)odgovornost.

Temelj pozitivne discipline je odnos između odgojitelja i odgajanika i njihova komunikacija u svrhu pronalaska načina za preveniranje problema u ponašanju. U ovom pristupu upotreba nagrada, pohvala i kazni nije preporučena (Rijavec i Miljković, 2015). Naglašava se razvoj samodiscipline koja uključuje ove vrline i osobine:

- " samo-regulacija (samokontrola) vlastitih emocija i ponašanja,
- osobna i socijalna inteligencija - svijest o svojim i tuđim emocijama i motivima,
- socijalna odgovornost i sposobnost timskog rada,
- poštenje i moralnost,

- integritet i iskrenost,
- velikodušnost, ljubaznost i pomaganje drugima" (Rijavec, Miljković, 2015, str. 14).

Pozitivna disciplina nudi mogućnost učenja iz prirodnih posljedica ponašanja (Delale i Pećnik, 2010). Ako dijete zimi izađe bez jakne, prehladit će se - to je primjer prirodne posljedice. Dijete treba doživjeti prirodne posljedice samo ako ne prijete životu, ne stvaraju štetu zdravlju ili nisu neetične, no ako su sve ili nešto od navedenog potrebno je intervenirati (Coloroso, 2007).

U pozitivnoj disciplini bitno je jasno naglašavanje očekivanja i pravila i dosljedno pridržavanje unaprijed određenih granica. U svakodnevicu se očituje u odnosu između odgojitelja i djeteta koji je pun uzajamnog poštovanja. Ona podrazumijeva: podučavanje odgajnika cjeloživotnim vještinama; mogućnost da dijete riješi problem jer ima razvijeno samopouzdanje i sposobnosti potrebne za to; usvajanje i poštivanje ljudskih prava; razvijanje empatije i samopoštovanja i naučenje pristojnosti i mirnog rješavanja sukoba (Durrant, 2014).

2.3. *Disciplina u razredu*

Dedić Bukvić (2016) razred smatra jednom od najsloženijih socijalnih pojava. "To je mjesto u kojem učenici zajedno rade, uče i razmjenjuju iskustvo, individualno rade i/ili međusobno pomažu u traganju najprikladnijih odgovora, ponekad se takmiče, ali najveći dio vremena provode radeći/učeći zajedno. Ovo upućuje na činjenicu da je učionica javno mjesto u kojem je ponašanje učenika/ca i nastavnika/ca vidljivo za sve one koji su implementirani u odgojno-obrazovni proces" (Dedić Bukvić 2016, str. 119). Kako bi u razredu bila ugodna atmosfera, aktivnosti dobro organizirane, do problema u ponašanju ne bi došlo ili bi bili pravovremeno sankcionirani učitelj mora posjedovati vještinu upravljanja razredom. Ta vještina uključuje pomaganje učenicima u preuzimanju odgovornosti i u shvaćanju vrijednosti, nužnosti i velike potrebitosti za poštivanjem pravila (Dedić Bukvić, 2016).

Prema Rijavec i Miljković (2015) postoje četiri stila vođenja razreda:

➤ *Autoritarni stil*

Koristeći autoritarni stil vođenja učitelj često kažnjava a rijetko daje pohvale, ne nudi objašnjenje za svoje odluke, postavlja vrlo stroga pravila, u njegovom razredu mora biti tišina, očekuje da su mu učenici poslušni i ne smije ga se prekidati dok govori.

➤ *Popustljivi stil*

U popustljivom stilu učitelj donosi razredu malo pravila, bitniji su mu osjećaji učenika nego razredna disciplina, pokazuje toplinu i brine za svoje učenike. Kod popustljivih učitelja jako je izražena potreba da ga učenici poštuju i vole.

➤ *Nezainteresirani stil*

U razredu nezainteresiranog učitelja ne postoje nikakva pravila. Učitelj nema nikakvih zahtjeva, kriteriji su nejasni, rijetko provodi ispitivanje učenika, ne zanima ga čime se bave njegovi učenici, svima daje dobre ocjene a učenici često šapću i prepisuju.

➤ *Autoritativni stil*

Autoritativni učitelj u discipliniranju koristi više pohvale i nagrade nego kazne. Učenicima su predstavljena jasna očekivanja i standardi, objašnjena su pravila i razlozi postupaka učitelja. U razredu vlada poticajna atmosfera za raspravu.

Za dobru disciplinu u razredu preporučuje se autoritativni stil vođenja (Rijavec i Miljković, 2015).

Gossen (1994) donosi pet polazišta u učiteljevom nastupanju kao autoritetu prema učenicima koje vodi:

➤ *Kaznitelj*

Kaznitelj je učitelj koji koristi kritiku, ponižavanje, ljutnju ili tjelesnu kaznu kako i kaznio učenika. Ovi učitelji ne vjeruju u prirodenu dobrotu nego smatraju da su djeca po naravi loša i da je jedini način da budu bolja da ih se zastrašuje ili prisiljava. Primjena kazne u nastavi ponekad može postići željeni cilj, ali postignuti uspjesi djeluju kratkoročno. Dugoročne mogu biti posljedice koje ostavlja primjena kazne i dovode do otpora autoritetu.

➤ *Okrivitelj*

Učitelj uz šutnju, ne koristeći pohvale i ne ohrabrujući učenika ističe njegovu krivnju. Mnogi učitelji koriste tehnike kojima se potiče osjećaj krivnje kako bi kontrolirali svoje učenike.

Kako bi se u razredu održao red često se koristi okrivljavanje koje na dijete djeluje destruktivno jer utječe na njegovo samopoštovanje. Rečenica koju koristi "Okrivitelj" a često je čujemo u razredu je: "Razočaran sam tobom."

➤ *Prijatelj*

Učitelj koji učenicima želi biti prijatelj ne nanosi nikakvu štetu ali dovodi do ovisnosti i ne razvija disciplinu. Dijete postaje pretjerano ovisno o odraslome. Ne razvija samopouzdanje jer mu je važnije mišljenje učitelja nego njegovo vlastito promišljanje. Ali bez obzira na to, učitelj kao prijatelj ima veliku ulogu jer kada učenik stvori čvrstu povezanost s učiteljem bit će odvažan promijeniti ono što se prije nije usudio promijeniti.

➤ *Promatrač*

Koristeći modifikaciju ponašanja pozitivnim poticajima nagrađujemo djecu za odradjeni zadatak. Nagrade mogu biti zvjezdice, naljepnice, kvačice,... U ovom pristupu učenik odmah dobije povratnu informaciju o svome ponašanju, njegovo ponašanje se ne kontrolira i ne komentira nego učenik sam ocjenjuje svoje ponašanje na temelju nagrada. Kod učitelja "Promatrača" učenici spoznaju granice i razumne sankcije i svojim ponašanjem izbjegavaju neugodu očekujući nagradu

➤ *Voditelj*

Učitelj koji je "Voditelj" pristupom koji koristi stavlja naglasak na to da učenik koji se nedolično ponašao nadoknadi štetu koju je učinio nekome ili nečemu a ne samo da snosi posljedice svoga neodgovornoga ponašanja. Jedna od fraza koju "Voditelj" koristi je: "Kako ćeš to popraviti?" Pristup koji se koristi u ovome polazištu zove se restitucija.

"Restitucija je postupak popravljavanja učinjene štete" (Gossen, 1994, str. 56). Šteta ako je materijalna može se nadoknaditi u financijskom pogledu a ako je šteta nematerijalna naknada može biti ulaganje vremena ili naknada u radnim aktivnostima. Važno je izbjegavati kritiziranje, okrivljavanje ili ljutnju prema učenicima jer će tako teško prihvatiti restituciju. Autorica smatra da je teško započeti s restitucijom jer ona nije dio naše kulture. Kada nas netko povrijedi često kažemo "nema veze" i ne očekujemo naknadu od onoga koji nas je povrijedio. Stoga, ako u razredu želimo koristiti restituciju i otvoriti mogućnost samodisciplini potrebno je unaprijediti tehnike vođenja učenika. Neophodan je prvi korak koji zahtijeva smanjenje broja intervencija procjenom onoga što smatramo vrijednim ulaganja snaga kako bismo postigli željenu promjenu. Učitelj će tako "otvoriti teren" za učenika koji će

moći razviti slobodu a kroz slobodu odgovornost. Drugi korak je, nakon što učenik pristane biti dio grupe, napraviti dogovore s učenicima o njihovim ulogama, o vrijednostima u razredu i o pravilima. Treći korak je postaviti i održavati granice. Postavljanje granica odnosi se na zadaće koje imaju učenici i pomoć od učitelja kako bi učenici obavili svoj posao (Gossen, 1994). Rijavec i Miljković (2015) navode kako učenici u razredu imaju svoja prava ali i dužnosti. Predlažu da učenici sastave popis svojih prava zatim dužnosti koje idu uz određeno pravo. Naprimjer, pravo učenika je da ga drugi poštuju a dužnost učenika je paziti da ne povrijedi tuđe osjećaje. Uz prava i dužnosti potrebno je pridržavati se i pravila kako bi se stvorila disciplina u razredu. Nužno je uključiti učenike u donošenju pravila jer nametanje nije dobra opcija. Pravila moraju biti jasna, objašnjena, treba ih se navesti u pozitivnim terminima (Dolazit ćemo u školu na vrijeme a ne Nećemo kasniti) i treba ih biti svega nekoliko da bi bila djelotvorna u protivnom ako ih je više učenici će ih zaboraviti.

Najvažnije je vjerovati u učenike i pristupiti im s pozitivnim očekivanjima. Potrebno je imati povjerenje i sigurnost da mogu naučiti i da se mogu ponašati disciplinirano. Postoji mogućnost da se ta očekivanja neće ispuniti ali stav povjerenja prema učenicima je puno bitniji od ispunjenih očekivanja. Uzajamno povjerenje vodi do dobrog raspoloženja i ugodne atmosfere u razredu koja vodi ka boljem učenju i boljem ponašanju (Rijavec i Miljković, 2015).

3. ODGOJNI SUSTAV PEDAGOGIJE DON BOSCA

Nije lako odrediti definiciju pojma odgoj jer je to "višeznačan pojam koji je teško definirati. Različiti stručnjaci (pedagozi, psiholozi, filozofi – koji se nadalje mogu dijeliti na etičare, antropologe, epistemologe, filozofe politike i dr.) različito će je definirati upravo zbog toga što joj prilaze s različitih aspekata/perspektiva" (Golubović, Polegubić i Beno, 2016 str. 613). Uz mnogo definicija o odgoju, postoji jedna koja kaže da se odgoj smatra aktivnošću i procesom u kojem se čovjek kao ljudsko biće cjelokupno razvija, postaje čovjekom (Bognar 2015).

Pod pojmom odgajati don Bosco uključuje više postupaka kojima je temelj na uvjerenjima razuma i vjere koji upravljaju pedagoškim djelovanjem. U središtu odgoja je »pastoralna ljubav«. Pastoralna ljubav ljubi mlade onakvima kakvi jesu, kako bi ih dovela do Krista, punine ljudskosti. Pomoću pastoralne ljubavi mladi mogu lakše i brže doći do spoznaje

i umijeća kako živjeti kao uzoran građanin i Božje dijete. Don Bosco je razvijao kod mladih ono što oni nose u sebi kao pozitivan poticaj ili želju, dovodeći ih u kontakt i s kulturalnom baštinom, nudeći im mogućnost dubokog iskustva vjere; uključivajući ih u društvenu stvarnost. Mladi čovjek je mogao shvatiti jednostavnu formulu: dobri kršćani i poštenu građani, mudrost, zdravlje i svetost, razum i vjera. Don Bosco je s odgojem započinjao odande odakle je bilo moguće, u skladu sa stanjem mladića i s mogućnostima odgojitelja (Villanueva, 2008).

Golubović i suradnici (2016) navode kako je jedna je od osnovnih postavki pedagogije don Bosca odgoj koji se temelji na primjeru. Don Bosco kao odgojitelj bio je uzorom svojim odgajanicima. Ponašanje se primarno uokviruje kroz modeliranje ili promatranje, pojačavanjem ili iskustvom, pozitivnih posljedica na ponašanje. Mladi su mogli usvojiti ponašanja don Bosca jer im je on služio kao model, primjer. Odgoj primjerom značajan je u odgojnom djelovanju. Osobni život pedagoga, učitelja i odgojitelja treba služiti kao uzor kojim će odgajanci mjeriti svoj rast prema očovječenju. Istraživanja su pokazala da učitelji koji su uporni u rješavanju problema tu upornost prenesu i na učenika i obrnuto, oni koji nisu uporni u rješavanju problema smanjuju upornost kod svojih učenika.

Ruffinatto (2007) pedagogiju don Bosca smatra pedagogijom koju je on živio, pedagogijom koja je proizlazila iz njegovog životnog primjera, njegovog načina života, stoga njegovu pedagogiju ne možemo smatrati samo teorijom ili sustavom. "Otac i učitelj mladeži" kako ga naziva Crkva, posvetio se odgoju i sveukupnom razvoju mladih ljudi kao svećenik odgojitelj. "Slava Božja i spas duša" bila je nit vodilja u odgoju koja je prožimala njegov život, stavove, njegova pisma i riječi.

3.1. *Životopis don Bosca*

Katolički svećenik Ivan Bosco (don Bosco) odgojitelj je mladih, " utemeljitelj crkvene družbe – salezijanaca i salezijanki (Kćeri Marijine) i svetac Katoličke Crkve. Rođen je u Italiji, nedaleko od Torina 1815. godine kao najmlađe dijete u seljačkoj i siromašnoj obitelji" (Golubović i sur., 2016, str. 137). Kada je imao samo dvije godine preminuo mu je otac. Don Bosco je u devetoj godini usnuo san koji mu je kasnije obilježio život. Sanjao je da je blizu kuće s velikim dvorištem gdje se igralo mnoštvo dječaka. Mogao se čuti smijeh dječaka ali i psovke. Kada je don Bosco čuo te psovke, razljutio se i nasrnuo je na dječake. Tada se

pojavi muškarac u blistavoj, dostojanstvenoj odjeći. Toliko je sjajio da ga nije bilo moguće gledati. Muškarac se don Boscu obratio imenom i postavio ga vođom tih dječaka. Rekao mu je kako im mora govoriti o ružnoći i gadosti grijeha i kako ih treba pridobiti za svoje prijatelje blagošću i ljubaznošću. Dječaci su se prestali naguravati i psovati i okružili su čovjeka u dostojanstvenoj odjeći. Don Bosco je smatrao nemogućim ispuniti zadatak koji mu je muškarac zadao a on mu je odgovorio da će mu dati učiteljicu koja će ga naučiti mudrosti. Naposljetku, muškarac se predstavio don Boscu kao sin žene koju don Bosco pozdravlja tri puta dnevno te da će njegovo ime saznati od njegove majke. Tada se pojavi veličanstvena žena ogrnuta plaštem. Žena je rekla devetogodišnjem dječaku da se osvrne oko sebe i pogleda kako su se dječaci razbježali. Umjesto dječaka vidio je koze, mačke, medvjede i mnogobrojne druge životinje. Žena ga je uputila rekavši mu da je to njegovo polje na kojem će morati raditi. Ono što će se dogoditi životinjama koje su trenutno tamo to će događati i mnogobrojnoj djeci, rekla mu je. U tom trenutku, umjesto divljih životinja u polju se stvore pitomi jaganjci koji kao da radosno poskakuju oko onog gospodina i gospođe. Don Bosco se prepadne i počne plakati te zamoli ženu da mu govori jasnije jer ništa ne razumije. Ona ga utješi i kaže mu da će sve razumjeti kada dođe vrijeme za to. Izrekavši te riječi, don Bosco se probudi iz sna (Dragičević, 2013). Prema Ruffinatto (2007) ovaj san smatra se programom salezijanskoga preventivnog djelovanja i izraz salezijanske duhovnosti.

1824. godine devetogodišnji Ivan kreće u prvi razred osnovne škole. Prije nego je krenuo u treći razred kao jedanaestogodišnjak bio je prisiljen krenuti u potragu za poslom daleko od svoga doma. Jedino što je ponio sa sobom bile su dvije majice, dvije knjige i komad kruha. Dječak dolazi na imanje obitelji Moglia. Na imanju radi od jutra do večeri. Kada god bi imao slobodan trenutak Ivan bi čitao knjige koje je ponio sa sobom. Imao je veliku želju postati svećenikom. S četrnaest godina Ivan se vraća kući i nastavlja školovanje. Kao dvadesetogodišnjak odlučuje otići u sjemenište. S dvadeset šest godina postaje svećenik. 5. lipnja 1841. godine nadbiskup Torina polaže ruke na glavu Ivana Bosca i zaziva Duha Svetoga da ga posveti za svećenika. Nakon nekoliko minuta Ivan Bosco služi svoju prvu Svetu Misu. Postao je don Bosco (Dragičević, 2013).

Don Boscov rad s mladima započeo je na svetkovinu Bezgrešnog začetca Blažene Djevice Marije 1841. kada upoznaje Bartolomeja Garelija dječaka koji je bio siročić. Broj mladića iz dana u dan sve više je rastao stoga je don Bosco otvorio poznati Oratorij. 31. siječnja 1888. Ivan Bosco izgovorio je posljednje riječi svojoj salezijanskoj družbi: "Činimo dobro svima, a nikome zlo! Recite mojim dječacima da ih čekam u raj" (Golubović i sur.,

2016). Don Bosco je iza sebe ostavio mnoga djela među kojima su: Družba s tri ogranka: Salezijanci, Kćeri Marije Pomoćnice, Salezijanski suradnici, na desetke oratorija, kuća, zavoda i nekoliko misijskih postaja, pomagao je gradnju crkve Srca Isusova u Rimu, crkve sv Ivana Evanđeliste u Vallecrosiji i svetišta Marije Pomoćnice u Torinu (Stojić, 2008).

3.2. Preventivni sustav

Prema leksikonu odgojno-obrazovnih znanosti (Marijanović, 2017, str. 901) "Prevenција je aspekt odgojne metodologije koja teži očuvati mlade generacije od značajnih nedostataka na planu strukturiranja osobnosti i socijalizacije, i koja teži evidentiranju određenih čimbenika rizika u razvojnom procesu subjekta s ciljem izbjegavanja neprilagođena ponašanja, kao npr. uzimanje droge i alkohola, nasilnička ponašanja, napuštanje škole (školska disperzija), pasivnost u odnosu prema mas-medijima, psihičke smetnje, suicidalna ponašanja (samoubojstvo). Etimološki pojam pre-venio može poprimiti više značenja. U ovom kontekstu spomenimo dva posebna: 1) dolazim prije; 2) prethodim, priječim, stavljam zaprjeku, izbjegavam nešto što držim negativnim i opasnim. P. se smješta u vremensku dimenziju linearnog tipa i, osobito u drugom značenju, čini se da nastaje iz negativnih tendencija, izražavajući se kontraofenzivi djelovanjem, izazovom protiv nečega ili nekoga što nije očito ali se pretpostavljaju budući scenariji". Don Boscov preventivni sustav podrazumijeva odgajanje koje u razvojnoj dobi preveniranastranosti i pogreške umjesto da ih kažnjava i suzbija. Asistencijska prevencija koja podrazumijeva hranu, odjeću, stan i obrazovanje i odgojna prevencija koja podrazumijeva sprječavanje da dođe do devijacija, nedostataka i pogrešaka i pritom promiče humani razvoj pojedinca, elementi su preventivnog sustava. Postoji primarna prevencija koja se koristi kod osoba normalnog stanja, zatim sekundarna prevencija koja se upotrebljava kada se kod subjekta već uočavaju devijantna ponašanja i naposljetku tercijarna prevencija u slučajevima već strukturiranih asocijalnih ponašanja. Don Boscovo djelovanje bilo je okrenuto prema onim mladima koji su najugroženiji, prema onima koji su na marginama društva (Marijanović, 2017). Mladi čovjek putem preventivnog sustava prvo upoznaje pravila neke ustanove a zatim ga odgojitelj prati, nadgleda, savjetuje, s ljubavlju usmjerava, kao otac upućuje i tako sprječava mogućnost činjenja prekršaja. Odgojitelj je odgajaniku prijatelj koji mu želi dobro i opominje ga u ljubavi. Cilj je da odgojitelj zadobije naklonost svoga odgajanika, da pridobije njegovo srce jer će onda nad njim imati vlast, opominjati ga, savjetovati, ispravljati,... To može postići

samo ako će govoriti jezikom srca (Silov, 2014). Komunikacija je ključ za stvaranje osobnosti jer otkriva i ističe ono pozitivno što je prisutno u odgajaniku. Da bi komunikacija bila dobra odgojitelj mora imati povjerenja u mlade, mora vjerovati da bez obzira u kojem se stanju mlada osoba nalazi, koliko god da je iskvarena ili nesretna nešto dobro postoji u njoj i može ju se dobro odgojiti i usmjeriti, ako joj se pristupi na pravi način. Tako će odgajanik biti sposoban ići dobrim životnim putem. Odgojitelj mora uvidjeti vrline osobe koju odgaja i pomoći joj u razvijanju njenih sposobnosti i otkrivanja njene nutrine i dostojanstva (Glavina i Tomić, 2020).

Razum, vjera i ljubaznost su vrijednosti koje se smatraju temeljima preventivnog odgojnog sustava don Bosca. Razum se odnosi na odgajanje koje odgajanika usmjerava prema svijetu, kulturi, društvu. Mladi se odgajaju razborito, stavljajući naglasak na čovjekovu ličnost, narav, svijest, vrijednosti potrebne za obiteljski, građanski i politički život. Pojam razum potrebno je staviti u kontekst kršćanskog humanizma. Don Bosco je često koristio izraze: radost, rad, mudrost, pobožnost koji pojašnjavaju autentični kršćanski humanizam. Često je naglašavao i slobodu čovjeka, ljubav prema bližnjemu i građansku odgovornost,... Religijski transcendentalni element u pedagogiji don Bosca očituje se u terminu vjera. Ona je zapravo pravi temelj njegove odgojno-pedagoške ideje. Jedni od glavnih stupova te ideje su: euharistija, pomirenje, pobožnost prema Mariji, ljubav prema Crkvi i njezinim pastirima (Silov, 2014). "Prema don Boscu, odgojen i savjestan čovjek je čovjek - građanin i vjernik koji slijedi ideal novog čovjeka izraženog u osobi Isusa Krista" (Silov, 2014, str. 44). Ljubaznost je stav kojeg odgojitelj svakodnevno odabire kako bi se u potpunosti predao i posvetio mladima za njihovo dobro bez obzira na žrtve i probleme koje nosi takvo zalaganje i vršenje poslanja. Mladi trebaju uvidjeti da ih se voli tako da odgojitelj bude otvoren za dijalog, uvijek na raspolaganju iskazujući simpatiju za njih. Posebnu pažnju treba davati osobnim odnosima. Između odgojitelja i mladih treba vladati povjerljivost koja je znak ispravnog i iskrenog odnosa. Krajnji cilj se postiže kada se odgoj odvija u obiteljskoj, poticajnoj, vedroj okolini i okruženju (Casella, 2005). Don Boscovov preventivni sustav nudi cjelokupan odgoj jer koristi metode kojima se razvijaju zdravlje, znanost i svetost mladih. Zdravlje uključuje građanski odgoj i ljudski interes, znanost znanstveni odgoj i kulturni interes, a svetost moralni odgoj i duhovni interes (Golubović i sur., 2016).

U 19. stoljeću nije postojala velika razlika između represivnog i preventivnog sustava jer se su se kazna i kažnjavanje shvaćali kao preventiva da ne dođe do nepoželjnoga ponašanja. U represivnom sustavu odgajanicima su upoznati sa zakonom, nadzirani kako ne bi

došlo do prijestupa, a ako bi se prijestup negdje uočio odredila bi se zaslužena kazna. Odgojitelj je strog i hladan prema odgajanicima. No don Boscov preventivni odgojni sustav stvarno je bio preventivan (Silov, 2014).

Kada se govori o kaznama, don Bosco je bio strogo protiv kažnjavanja. A kada je kazna nužna, treba se pridržavati sljedećih smjernica:

- *Kako bi odgojitelj zadobio poštovanje mladih, treba težiti tomu da bude omiljen među njima. Ako takvo raspoloženje vlada u odnosu odgojitelja i mladih, uskraćivanje odgojiteljeve naklonosti je kazna, kazna koja hrabri i ne ponižava.*
- *Ponekad je i oštar pogled dovoljan, ima veći učinak nego udarac.*
- *Kada je potrebno koristiti opomene i kazne (u najrjeđim slučajevima) nikada se ne smiju davati javno. Potrebno je osobno prići mladome čovjeku i u strpljivosti i razboritosti pristupiti mu kako bi s razumom i vjerom uvidio svoj prijestup.*
- *Fizičko kažnjavanje izričito je zabranjeno. Takvo kažnjavanje je izrazito ponižavajuće za odgojitelja a jako izaziva odgajnika.*
- *Potrebno je mlade detaljno upoznati s pravilima kako bi odmah znali što mogu očekivati i kako ne bi mogli reći da nisu znali što je preporučeno a što zabranjeno.*

U četrdeset godina rada s mladima don Bosco nikada nikoga nije kaznio. Uz Božju pomoć vršio je svoju dužnost ali i postizao ono što je želio. Praksa preventivnog sustava odražava se u riječima sv. Pavla koji kaže: Ljubav je velikodušna, dobrotivna je ljubav, svemu se nada, sve podnosi (Kurkut, 2013).

Giraud (2017) smatra kako jedino kršćanin može biti uspješan u primjeni ovoga sustava. Odgajanje treba shvatiti kao važno djelovanje za ljudsko društvo i njegovu budućnost i potrebno ga je usmjeriti prema kršćanskoj karitativnoj ljubavi. Nužno je da odgojitelj za temelj svog poslanja i profesionalnog izbora ima Kristovo evanđelje i revno izvršava svoju zadaću. Treba se potpuno posvetiti dobru mladih bez obzira na smetnje i bilo kakve napore. Cilj svakog odgojitelja treba biti građanski, moralni i znanstveni odgoj mladih. Međutim, zbog univerzalnosti i humanosti ovog sustava općeprimjenjiva je u odgoju. U tom smislu Glavina i Tomić (2020, str. 101) navode: "Boscova iskustva u kojima stavlja naglasak na ljubav i prihvaćanje, povjerenje u pojedinca, povjerenje u pedagošku profesiju i metodu, spremnost pravovremeno odgovoriti na konkretne potrebe te se predano suočiti s problemima, jednostavno i pristupačno u odgojnom radu sa strpljivošću, zalaganjem i ljubavlju, su vrijednosti koje i danas spadaju na kanon obveznih osobina svakog odgojitelja".

3.3. Oratorij

Neki od značenja termina oratorij su: zgrada namijenjena molitvi, mjesto okupljanja, vjeronauka i molitve između igara i priča; mješavina molitve, igara, šetnji; mjesto nedjeljnih susreta; dvorište gdje se susreću znanci i prijatelji i gdje se odvija svakidašnji život; prebivalište za beskućnike, dvorište gdje su se dječaci zabavljali, igrali i molili,... Biskup Filip Neri je u 16. stoljeću pokrenuo oratorij kako bi što više ljudi približio kršćanskome životu. Sveti Filip Neri dopunio je nauk kršćanske vjere i života igrom, pjesmom, šetnjom, razonodom. U 19. stoljeću je to bio već poznati religijski organizacijski model kojega je don Bosco unaprijedio novim sadržajima. Oratorij je osnovni organizacijski model za provedbu preventivnog odgojnog sustava (Silov, 2014).

Prvi don Boscov oratorij bio je u Valdoccu (Torino) a zvao se Oratorij Svetog Franje Saleškog. Za don Bosca oratorij je crkva, škola, mjesto druženja, dvorište. U oratoriju kao crkvi dječaci su mogli naći, na njima prihvatljiv i primjeren način, ono što su drugi nalazili u svojim župama. Uloga škole u oratoriju bila je da mladiće formira u uzorne i vrijedne građane ali i kršćane pripremajući ih za njihov životni poziv. Don Bosco se u oratoriju družio sa siromašnim dječacima i postao im najboljim prijateljem osmišljajući kako provesti slobodno vrijeme (Silov, 2014). Mlade treba odgajati akcijom- ili igrom ili radom. Bitno je da djeca u oratoriju ne besposličare. Oni moraju trčati, šetati, vježbati, vikati, skakati,... Treba im nuditi raznovrsne igre, puštati im glazbu, priređivati i organizirati kazališne predstave. To su načini kako kod mladih potaknuti prosocijalna ponašanja, naglasiti vrijednost rada i važnost igre (Golubović i sur., 2016). Za don Bosca oratorij bez glazbe je kao tijelo bez duše. Bio je toliko kreativan, sposoban i uspješan pedagog da je sam pronašao sadržaje, oblike, metode i sredstva za poučavanje i odgoj. Jedna od metoda bila je riječ na uho. Uz pomoć ove metode odgajnika se poticalo na razmišljanje o životu, duhovnosti, Bogu i čovjeku (Silov, 2014). "Neka djeca, možda i sva, imaju potrebu da im se kaže jedna posebna riječ, odmjerena baš za njih - nekad preporuka, u drugom trenutku pohvala ili ohrabrenje ili pak možda kritika. Ova poruka se daje u pravom trenutku, bez da drugi to registriraju, baš na osoban način. Ovo je - kaže don Bosco - znak prijateljstva i kad se govori o nekom ukoru" (Kurkut, M. 2013, str. 41).

U oratoriju postoje družbice - manje cjeline u kojima je svrha poticati svakog pojedinog dječaka na izražavanje i ostvarenje individualnih interesa i promicati sudjelovanje u aktivnostima. Družbice su bile pod nadzorom don Bosca. Svaka družbica je bila određena za

pojedinu aktivnost. Aktivnosti su bile društvene, religiozne, rekreativne, kulturalne,... Na taj su način mladići bili protagonisti u odgajanju, aktivno su surađivali i učili se odgovornosti i dobrim običajima i uspostavljanju prijateljstava. Odgojitelj u oratoriju treba poticati i zračiti radošću i veseljem, razvijati dijalog s mladima, prihvaćati ih i saslušati kada su u potrebi i dati im prihvatljiv i primjeren savjet. Treba im biti primjer i pokazivati im ljubav i strpljenje. Tako će u oratoriju vladati prijeko potrebna obiteljska atmosfera (Golubović i sur., 2016).

Prvotna zamisao don Bosca bila je stvoriti oratorij u kojem će biti mladići koji su tek izašli iz zatvora i bili najviše ugroženi. Uglavnom su bili skloni porocima, nisu pripadali nigdje, bili su bez prijatelja. Ti mladići su u oratoriju naučili čitati, pisati, moliti i ono najvažnije, nisu se vratili svojim starim lošim navikama. U današnje vrijeme nemamo situaciju da mladi ljudi ne znaju čitati i pisati, ali i dalje imaju raznovrsne životne probleme. Danas oratorij svakome mladom čovjeku pruža temelj za daljnji cjelokupni razvoj. Nudi obiteljsko ozračje koje mnogi mladi danas nemaju ("Salesiana").

4. CILJ I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Cilj rada je ispitati mišljenja učitelja o tome kako preventivni odgojni sustav pedagogije don Bosca utječe na disciplinu učenika Salezijanske osnovne škole u Zagrebu. Istražit će se kako preventivni sustav djeluje na učenike i njihov odnos prema školskim obavezama, izvršavanju zadatka, dolaska na nastavu, učenju, ocjenama, vladanju, drugim učenicima, učiteljima i drugome osoblju. Salezijanska osnovna škola nadahnut je na primjeru i djelu svetog don Bosca koji je bio nadahnut evanđeoskim vrijednostima. Učenici u ovoj odgojno-obrazovnoj ustanovi stječu znanja, vještine, navike i sposobnosti. Osim što je to odgojno-obrazovna ustanova, ujedno je i zajednica učenika, učitelja, roditelja, stručnih suradnika, nenastavnog i tehničkog osoblja i ostalih djelatnika. U Salezijanskoj školi se odgojni i kulturološki projekti temelje na kršćanskim vrijednostima jer je to ujedno i katolička škola kojoj je prvotna zadaća naviještanje radosne vijesti tj. evanđelja. Školu vode salezijanci koji njeguju "salezijansku svetost" koja između ostalog uključuje otkrivanje i življenje Božjeg plana u vlastitom životu, pomaganje drugima i svjesno vršenje svakodnevnih dužnosti. Škola u Zagrebu radi na dvije lokacije: učenici nižih razreda nastavu imaju u Dugoratskoj ulici, dok je za učenike viših razreda nastava organizirana na Knežiji, Omiška ulica ("O školi").

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

5.1. *Vrsta, metoda, tehnika i instrumenti istraživanja*

Za pisanje ovoga rada provedeno je kvalitativno istraživanje, deskriptivnom metodom koja uključuje znanstveno-istraživačke postupke pomoću kojih se opisuju pojave, tj. ispituje se stanje i osobine bez obzira na uzroke (Mužić, 1999). Provedeno je intervjuiranje koje je, prema Mužiću (1999) za čovjeka najprikladniji i najdostojniji način prikupljanja podataka. Intervju se provodi razgovorom s onima od kojih se podaci prikupljaju. Ovdje je korišten polustrukturirani intervju što znači da su pitanja unaprijed priređena, ali postoji mogućnost manjeg odstupanja od zadane teme (Wengraf, 2001).

5.2. *Ispitanici*

Ispitanice su dvije učiteljice produženog boravka Salezijanske osnovne škole u Zagrebu koje su namjerno odabrane s obzirom na svoje manje i veće iskustvo u radu s preventivnim odgojnim sustavom.

5.3 *Postupak*

Intervju s učiteljicama proveden je 5. rujna 2022. godine u Salezijanskoj osnovnoj školi u Zagrebu (Jarun) u 13 sati. Na ulazu škole dočekala me ravnateljica i uputila do ureda psihologinje gdje su se održali intervjui. Svaki intervju trajao je oko 10 minuta. Učiteljice su bile srdačne i spremne na suradnju.

Prvo sam intervjuirala učiteljicu s manje radnog iskustva, a nakon nje učiteljicu s više radnog iskustva. Intervju sam započela predstavljanjem i kratkim uvodom o temi diplomskog rada, svrsi i cilju ovoga istraživanja. Ispitanicima je osigurana anonimnost i objašnjeno da će se podaci iz intervjua koristiti samo u svrhu izrade diplomskog rada. Također sam uputila učiteljice da imaju mogućnost u bilo kojem trenutku odustati od provođenja intervjua. Zamolila sam ih za suglasnost i odobrenje da se intervju snima radi kasnijeg lakšeg prenošenja informacija u pisani oblik. Transkripciju sam vršila samostalno.

6. REZULTATI I RASPRAVA

Intervju je podijeljen u tri kategorije. Prva kategorija donosi opće podatke o ispitanicima. Druga kategorija odnosi se na odgovore učiteljica o disciplini, tehnikama discipliniranja i kaznama, a treća kategorija uključuje njihova razmišljanja i stavove o preventivnom sustavu pedagogije don Bosca. Za potrebe ovoga rada učiteljici s manje radnog iskustva nadjenula sam ime Ivana, a učiteljici s više radnog iskustva Marija.

Učiteljica Ivana zaposlena je u prosvjeti malo manje od dvije godine. Napominje kako je od 12. mjeseca 2019. godine bila na stručnom osposobljavanju u osnovnoj školi u Bjelovaru. U Salezijanskoj osnovnoj školi radi od ove godine (9. mjesec 2022.) kao učiteljica u produženom boravku u prvom razredu. Spominje kako je i prije radila u Salezijanskoj osnovnoj školi uglavnom kada je trebalo na duže ili kraće vrijeme zamijeniti određenu učiteljicu.

Učiteljica Marija ima osam godina radnog staža u odgojno obrazovnom sustavu. Počela je raditi 2014. godine kao pripravnik u jednoj zagrebačkoj školi. Od 2015. godine, zadnjih sedam godina, radi u Salezijanskoj osnovnoj školi u produženom boravku u drugome razredu.

Na pitanja kako bi definirale disciplinu, koje tehnike discipliniranja koriste i što misle o učinku kazni na postizanje discipline u nastavi obje učiteljice su odgovorile vrlo slično. Ivana je spomenula kako za nju disciplina znači *da učenici znaju kako se ponašati u kojem trenutku, da znaju reagirati na neke situacije. Dakle, ako se učenike traži da se utišaju da poslušaju*. Marija bi disciplinu definirala kao *mjeru koja podrazumijeva da učenici slušaju, budu prisutni i aktivni na nastavi*. Objе navode kako koriste pljeskanje u ritmu koje učenici moraju ponoviti kao tehniku discipliniranja, odnosno primirivanja učenika kada su nemirni. Ivana koristi i dizanje ruke i upozorenje kada su preglasni a Marija šaptanje. Učiteljice su svoje odgovore o tehnikama discipliniranja temeljile na iskustvu rada s učenicima kada su nemirni. Smatraju da kazne nisu dobre i ne postižu nikakav učinak u discipliniranju. Ivana kaže da ima *osjećaj kad se dijete kazni da ono više iz revolta nekako to ponovo radi i da će to nastaviti raditi ako ih konstantno kažnjavate za tu istu stvar*. Stava je da razgovorom može više riješiti nego kaznom. Marija je izjavila da kazne ne izazivaju motivaciju kod učenika koju bi trebali imati. Smatra da trebaju postojati posljedice za određena ponašanja, ali ne u

vidu kazne. Objašnjava da ako učenik nije napisao zadaću mora dobiti minus jer je to posljedica, a ne kazna.

U korištenju preventivnog odgojnog sustav don Bosca u radu s učenicima učiteljica Ivana nema previše iskustva jer je tek nedavno počela raditi u Salezijanskoj osnovnoj školi. Ali spominje kako s djecom puno više razgovara i objašnjava im zašto njihovi određeni postupci nisu u redu. Razgovorom pokušava riješiti nastali problem i s učenikom doći do toga da učenik sam spozna svoj propust i svoju pogrešku. Cilj razgovora je doći do zaključka zašto je učenik tako reagirao u određenoj situaciji. Smatra da roditelji ne trebaju biti obaviješteni za svaku sitnicu koju njihovo dijete krivo napravi. Marija se pokušava nadahnjivati na pedagogiji don Bosca. Navodi kako don Bosco, kada bi mladići nešto pogriješili, ne bi neko vrijeme upućivao pogled prema njima ali bez obzira na to dao bi im doznajanja da su pogriješili, da moraju to ispraviti i da je on i dalje tu. Tako i učiteljica spominje kako iz dosadašnjeg iskustva, kada bi učenik nešto pogriješio i primijetio da ona neko vrijeme ne obraća pažnju na njega, sam bi pristupio i ispričao se za pogrešku. Osjetio bi da je povrijeđena njegovim postupkom. Učiteljicama je postavljeno pitanje kako se prema njihovom iskustvu rada s učenicima provođenje preventivnog odgojnog sustava odražava na učenike i njihov odnos prema izvršavanju obveza, njima kao učiteljici, drugim učenicima i drugome školskom osoblju. Ivana je svoj odgovor bazirala na odnosu učenika prema njoj. Rekla je kako joj se čini da *u ovoj školi više nego u drugim školama učenici promisle o tome što rade i shvate odmah da su u krivu ako se i dogodi da nešto rade što ne bi trebali*. Navodi kako u školi vlada obiteljsko ozračje i atmosfera i da zbog toga s učenicima ima prisniji odnos posebno u produženom boravku za vrijeme nastave i u slobodno vrijeme, ali i dalje uz razvijen osjećaj poštovanja prema njoj kako učiteljici. Marija se osvrnula na odnos učenika međusobno, na odnos učenika prema njoj kao učiteljici i prema drugim učiteljicama. Naglasila je kako ona s učenicima često koristi "*Riječ na uho*¹" i "*Salezijansko oko*²". Navodi kako su učenici brzo usvojili te don Boscove metode i počeli ih primjenjivati. *Onda će doći nekom učeniku iz drugog razreda i neće pred svima reći: "E, visi ti potkošulja." nego će mu reći "Riječ na uho". Jedni druge potiču stalno na "Riječ na uho". Trude se gledati one osobe koje su tužne. Bila je situacija, učiteljice su bile nešto tužne, čak su zaplakale i oni su svi došli pitati što je, što se dogodilo. Osjetili su da treba pitati*. Učiteljica je zaključila da je taj

¹ Salezijanska odgojna metoda kojom se obraća pojedincu kako bi mu se nasamo rekla preporuka, pohvala, ohrabrenje ili kritika. Koristi se u pravom trenutku, na osoban način, bez da netko drugi primijeti (Kurkut, 2013).

² Salezijanska odgojna metoda u kojoj je potrebno biti prisutan i sve primijetili, ali ne odmah intervenirati. Ponekad je potrebno dati doznajanja da si vidio a ponekad je lukavo praviti se da nisi ništa vidio (Kurkut, 2013)

preventivni sustav baš pravo blago. Ivana na pitanje kako koristi individualizirani pristup, kakav se preporučuje u preventivnom sustavu, u odgajanju i discipliniranju učenika nije znala odgovoriti. Rekla je da još uvijek nema previše iskustva s obzirom na to da je bila samo na par kraćih i jednoj dužoj zamjeni u Salezijanskoj osnovnoj školi. Učiteljica Marija naglašava kako je potrebno uvidjeti da svaki učenik ima svoje talente i da svaki učenik drugačije usvaja određene stvari. *Ako na primjer vidim da učeniku ne ide taj jedan način, nije shvatio na taj jedan način, okej hajdemo probati na drugi način. Znači, ako ja vidim da učenik bolje radi, ako on piše na podu ja ću mu dopustiti. Ali naravno u granicama dok to ne iskorištava. Treba vidjeti što kojemu djetetu pomaže i da li on to iskorištava ili ne. Jer djeca su ipak djeca, oni će iskoristiti situaciju kad mogu. I to je normalno, prirodno.* Napominje kako rad u produženom boravku ima određene prednosti u tome pogledu i ona kao učiteljica ima puno veću slobodu. Pretpostavlja da je u razrednoj nastavi situacija ipak drugačija. Kao nedostatak preventivnog sustava pedagogije don Bosca učiteljica Ivana smatra da učenici nekada znaju zaboraviti na odnos učitelj- učenik koji treba biti baziran na poštovanju i ozbiljnosti. Zbog obiteljske atmosfere u školi učenici često s učiteljicom prijateljski razgovaraju pa se previše opuste. Ali navodi kako se to jako rijetko događa. Učiteljica Marija je rekla kako se do sada još nije susrela s nečim što joj se nije pokazalo korisno a što je pročitala da je don Bosco koristio u preventivnom sustavu. Smatra da preventivni sustav ima samo dobre strane. Ivana kaže da joj se u sustavu pedagogije don Bosca najviše sviđa to što su svi kao mala obitelj, što se svi poznaju, što se svi međusobno družu, jedni drugima pomažu. Kada su učenici na dvorištu ili imaju slobodno vrijeme u produženom boravku svi se zajedno družu, ako se nešto dogodi svi priskaču u pomoć. Smatra da je u ovoj školi ljepša atmosfera nego u ostalim školama. *Kad dođeš i na kratko i vidiš, ostane ti taj osjećaj jedne velike obitelji.* Zaključuje kako je njoj ovdje jako lijepo. "Prisutnost", kao najveću korist sustava pedagogije don Bosca, hvali učiteljica Marija. Najviše joj se sviđa to što učitelj mora biti stalno prisutan među učenicima. *Znači, prisutnost na dvorištu, prisutnost svugdje, mislim da je to veliki plus da je učitelj stalno prisutan. Čak ne mora ništa raditi, samo da je tu.* Navodi kako joj učenici dok ona samo stoji i prisutna je na dvorištu često znaju doći i ispričati joj nešto zanimljivo ili joj se čak i povjeriti. Zaključuje kako to sigurno ne bi napravili da ona nije često prisutna i ako dođu veći problemi učenici će joj se lakše povjeriti.

7. ZAKLJUČAK

Da bi se odgojem postigao željeni učinak, cjeloviti razvoj i napredak pojedinca, disciplina je vrlo važna. Učinci odgoja ovise o pravilnom odabiru tehnika discipliniranja. Tehnike koje su usmjerene na dugoročno psihofizičko zdravlje odgajanika i na njegovo ljudsko dostojanstvo su tehnike koje valja primjenjivati u discipliniranju. Don Bosco svojim preventivnim sustavom, koji ne podrazumijeva kazne kao način discipliniranja jer narušavaju dostojanstvo odgajanika i odgojitelja, omogućuje pojedincu da razvija svoju osobnost, unutarnju motivaciju te usavršuje darove i talente.

Intervjuirajući dvije učiteljice produženog boravka iz Salezijanske osnovne škole u Zagrebu došla sam do zaključka da su obiteljsko ozračje i konstantna prisutnost učitelja faktori koji pozitivno utječu na učenike i njihovo ponašanje. Učiteljice su disciplinu komentirale u kontekstu odnosa učenika prema njima, ostalim učenicima i učiteljicama. Preventivni sustav utječe na učenike i njihovu disciplinu tako da oni promatrajući svoje učiteljice i razgovarajući s njima oblikuju svoje ponašanje. Učenici odgajani don Boscovim metodama i sami počinju primjenjivati te metode sa sučenicima što dovodi do međusobnog poštovanja i učvršćivanja njihova odnosa. Individualizirani pristup u preventivnom sustavu u radu s učenicima može uvelike olakšati put do željenog postignuća, ali uz određene granice i pravila kako bi se održala disciplina u razredu. Kako bi individualizirani pristup u discipliniranju i poučavanja bio učinkovit, na temelju razgovora s učiteljicama zaključila sam da je potrebno imati više iskustva u radu s učenicima koristeći preventivni sustav. Obiteljska atmosfera i prijateljski pristup u preventivnom sustavu u rijetkim slučajevima dovode do toga da učenik prijeđe granicu u odnosu učitelj - učenik. Bez obzira na taj nedostatak zaključujem kako se preventivnim sustavom u velikoj većini slučajeva postiže željena disciplina koja u konačnici vodi učenikovom samoreguliranju ponašanja.

Ovo istraživanje može biti temelj za neko složenije istraživanje, ali i poticaj da se metode preventivnog sustava bolje prouče zbog njihovih pozitivnih učinaka te se implementiraju i u drugim odgojno obrazovnim ustanovama.

8. LITERATURA

- Bašić, S. (2009). Dijete (učenik) kao partner u odgoju: kritičko razmatranje. *Odgojne znanosti*. 11(2), 27-4.
- Bezić, Ž. (1990). Zašto i kako odgajati?: ciljevi metode i sredstva odgoja. Đakovo: U pravi trenutak.
- Bognar, B. (2015). Čovjek i odgoj. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*. 22(2), 9-37.
- Bueb, B. (2009). Pohvala disciplini: polemiški spisi. Zagreb: Euroknjiga.
- Casella, F. (2005). Prema novom uobličavanju preventivnog sustava. *Duhovnost - odgoj - društvenost. Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*. 27(3), 217-232.
- Chapman, G., Campbell R (2020). *Pet jezika ljubavi*. Split: Verbum.
- Coloroso, B. (2007). *Disciplina sa srcem! : pomozite svom djetetu u razvijanju unutarnje discipline*. Buševac: Ostvarenje.
- Dedić Bukvić, E. (2016). Kreiranje sigurnog školskog okruženja s ciljem preveniranja verbalnog nasilja među učenicima. *Zbornik radova odsjeka za pedagogiju*. 1(1). 116-124.
- Delale, E. A., Pećnik, N. (2010). Učestalost i međuodnosi korektivnih i preventivnih odgojnih postupaka majki djece predškolske dobi. *Ljetopis socijalnog rada*. 17 (1), 49-69.
- Dragičević, D. (ur.) (2013). *Don Bosco - Kratki životopis*. Split: Hrvatska salezijanska provincija.
- Durrant, J. E. (2014). *Pozitivna disciplina u svakodnevnom roditeljstvu*. Na adresi <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/pozitivna-disciplina-roditelji-web.pdf> (31.8.2022.)
- Giraud, A. (2007). *Odgojno očinstvo. Don Boscova pouka*. *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*. 29(3), 205-209.

Glavina, D., Tomić, D. (2020). Humanizam i optimizam preventivnog odgojnog sustava – poželjne vrijednosti i u znanstvenim društvima. *Danubius Noster (különszám 2020)*. 97-102.

Golubović, A. (2010). Filozofija odgoja. *Riječki teološki časopis*. 36(2), 609-624.

Golubović, A., Polegubić, F., Beno, J. (2016). Suvremenost pedagogije djelotvorne ljubavi sv. Ivana don Bosca. *Riječki teološki časopis*. 47(1), 135-154.

Gossen, D. C. (1994). *Restitucija: preobrazba školske discipline*. Zagreb: Alinea

Kurkut, M. (ur.) (2013). *Don Bosco – preventivni sustav*. Split: Hrvatska salezijanska provincija

Maleš, D. (2012). Obitelj i obiteljski odgoj u suvremenim uvjetima. *Dijete, vrtić, obitelj : Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*. 18 (67), 13-15.

Marijanović, I. (2017). *Leksikon odgojno-obrazovnih znanosti*. Zagreb: AOOZH.

Mužić, V. (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Educa.

Nikčević- Milković, A., Rupčić, A. (2014). Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika u svrhu planiranja prevencije problema u ponašanju djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*. 21 (1). 105-122.

Phelan, T.W., Schonour, S. J. (2006). *1-2-3 Uspjeh za odgojitelje i učitelje: Učinkovita disciplina od dječjeg vrtića do 8. razreda*. Lekenik: Ostvarenje.

Rijavec, M., Miljković, D. (2015). *Pozitivna disciplina u razredu : priručnik za preživljavanje u razredu*. Zagreb: IEP.

Ruffinatto, P. (2007). *Ivan Bosco, promicatelj života pomoću odgojnog djelovanja*. *Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*. 29(3), 210-219.

Silov, M. (2014). *Pedagoške ideje don Bosca, Makarenka i Neilla*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Stojić, A. (2008). *Don Bosco: svetac mladenačke radosti*. Zagreb: Katehetski salezijanski centar.

Tsabary, S. (2020). Izvan kontrole: Zašto discipliniranje ne djeluje... i što će djelovati. Split: Harfa.

Uspostavljanje discipline (n.d.). Na adresi

<http://www.istrazime.com/djecjapsihologija/uspostavljanje-discipline/> (26.8.2022.)

Salesiana (n.d.). Blog. Mladi. Na adresi <https://www.salesiana.hr/mladi/sto-je-don-boscov-oratorij> (14.9.2022.)

Salezijanska osnovna škola (n.d.). O školi. Na adresi <http://os-salezijanska.skole.hr/skola> (26.8.2022.)

Villanueva, P. C. (2008). Odgajajmo s don Boscovim srcem. Kateheza: časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih. 30(1), 19-31

Wengraf, T. (2001). Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-Structured Methods. London: Sage Publications. Na adresi

<http://www.unizd.hr/Portals/32/docs/APA%20standardi%20za%20citiranje%20literature.pdf>

(15.9.)

9. IZJAVA O IZVORNOSTI RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)